

T.C.
Erciyes Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

*Erciyes University
Journal of the Institute of Social Sciences*

Yıl: 2007/1

Sayı: 22

DİN İNCELEMESİNDE TARİSEL YÖNTEM¹

Morton SMITH²

Çev.: Ramazan ADIBELLİ

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Dinler Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.
E-mail: adibelli@erciyes.edu.tr

Din incelemesine uygulandığı şekliyle tarihsel düşünce çoğu zaman dikkatini tarihi cevaplamaya muktedir olamadığı iki soru üzerine yoğunlaştırmıştır ki, bunlar

¹ “Historical Method in the Study of Religion”, History and Theory, Vol. 8, Beiheft 8: On Method in the History of Religions (1968), pp. 8-16 arası sayfaların tercümesidir.

² Morton Smith (1915-1991), Ph.D. (1948), Kudüs Hebrew University ve Th.D. (1957), Harvard University. Smith, New York City’deki Columbia University’de uzun yıllar Eski Tarih alanında ders vermiştir. Smith, 1958 yılında Kudüs’ün on iki mil güneyinde bulunan Mar Saba manastırına yaptığı ziyaret esnasında *Gizli Markus İncili*’nden kesitler ihtiva eden ve İskenderiyeli Clement’e atfedilen bir mektup parçası keşfetmiştir. Bu metin etrafında oluşan tartışmalar, Smith’in adının bilim camiasında sıkça duyulmasına neden olmuştur. Bu tartışma, bugün elimizdeki Markos İncili’deki bir pasajdan kaynaklanmaktadır: “[İsa ve on iki havarisi] Yola çıkmış Kudüs’e gidiyorlardı” (Markos 10:32). “Sonra Eriha’ya geldiler. İsa, öğrencileri ve büyük bir kalabalıkla birlikte Eriha’dan ayrılırken, Timay oğlu Bartımay adında kör bir dilenci yol kenarında oturuyordu”(Markos 10:46). Bu pasaj, Kutsal Kitap bilim adamlarının aklına şu gibi sorular getirmiştir: “İsa’nın eyaletleri gezerken Yeremya’ya uğradığında neler cereyan etmiştir? İsa buraya geldiğinde hiçbir şey yapmadan ve hiç kimseye bir şey söylemeden mi geçmiştir? Eğer Yeremya’ya İsa’nın uğraması önemsiz bir detay idiyse neden İncil yazarı bunu zikretmiştir?” Smith’in keşfettiği mektup, Markos İncili’nin eski bir versiyonu hakkında önemli bilgiler ihtiva etmekte ve bu incilin asıl metninden birçok pasajın çıkarıldığını göstermiştir. Fakat bu mektubun tartışma yaratan tarafı özellikle şu bölümüdür: “Ve böylece Bethany’ye ulaştılar. Kardeşi ölmüş olan bir kadın oradaydı. Kadın İsa’nın önünde yere yattı ve ona, “Davut’un Oğlu bana merhamet et” dedi. Fakat havariler onu azarladılar. Öfkelenen İsa, onunla birlikte mezarın bulunduğu bahçeye kadar gitti ve hemen ardından mezardan büyük bir çığlık sesi duyuldu. İsa yaklaştı ve mezarın kapısındaki taşı yuvarlayarak hemen gencin bulunduğu yere gitti ve ona elini uzattı ve de elinden tutarak onu kaldırdı. Ancak, ona dikkatlice bakan genç onu sevdi ve kendisiyle beraber olması için ona yalvardı. Mezardan çıkıp gencin evine gittiler, zira genç zengindi. Altı gün sonra ona ne yapacağını söyledi ve akşamleyin çıplak bedeni üzerinde ipek bir elbise ile genç ona geldi. O gece onunla birlikte kaldı, zira İsa, ona Tanrı Krallığının sırrını öğretti. Oradan kalkıp Ürdün nehrinin diğer kıyısına döndü.” Bu mektup, bazı bilim adamlarını sakramentin bir parçası olarak İsa’nın bir erkekle cinsel ilişkide bulunma pratiğinin vuku bulmuş olabileceği neticesine götürmüştür. Smith’in bu bağlamda ortaya koyduğu eserler şunlardır: *Clement of Alexandria and a secret Gospel of Mark* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1973), *Secret Gospel; the discovery and interpretation of the Secret Gospel according to Mark* (New York, Harper & Row (1973), *Jesus the magician* (San Francisco : Harper & Row, 1978) (Çev.).

da dinin menşei ve doğasına ilişkin sorulardır. Dinin menşei hakkında tarihin bize söyleyebileceği tek şey, onun tarih öncesi zamanlarda meydana geldiği hususudur. Dinin tabiatı meselesine gelince bu terimin tanımının tarihsel bir mesele olduğunu tabii ki kabul ediyorum. Bir takım felsefecinin *din* kelimesine kendi kafasındaki anlamı yükledikten sonra tarihi inceleyerek ya kendi tanımlamasına uygun düşen “gerçek dini” “yanlış olarak bu şekilde isimlendirilen din”den ayırt etmesinden ya da daha kötüsü herhangi bir dini kendi kalıbına sokmaya çalışmasından daha rahatsız edici bir şey yoktur. Bu felsefi yöntemin aksine bir kelimenin ne anlama geldiğini bulmanın normal filolojik yolu –ki bu da tarihseldir- bunun neyi ifade etmek için kullanıldığını tespit etmek ve daha sonra bunun kullanımlarının sırasını ve dağılımını tarif etmektir. Örneğin bu yöntem şimdiye kadar hiç bilinmeyen ya da az bilinen dillerdeki kelimelerin anlamlarını tespit etmek için sürekli olarak kullanılmaktadır. Kelimenin ortaya çıktığı bütün pasajlar toplandıktan sonra bütün bunları anlamlı hâle getiren mânâ veya mânâ grupları araştırılmaktadır. Bu nedenle teorik olarak İngilizcedeki *din* [religion] kelimesinin anlamının tespit edilmesinin tarihsel bir mesele olduğunu kabul ediyorum. Fakat pratik olarak bunun halledilebilir bir mesele olduğu hususunda büyük bir kuşku vardır. Günlük kullanım farklılığı o kadar geniş, bilimsel literatürde bu kelimeyi tercüme etmek için kullanılan terimlerin sayısı o kadar büyük, bu terime çeşitli düşünürler tarafından yüklenen özel anlamlar o kadar çok ve çeşitli ki, meselenin karmaşıklığından dolayı tarihsel yöntem kullanılmaz durumdadır. Büyük bir bilim adamı grubu, kullanım farklılıklarının tam bir izahını ortaya koysalar da bu açıklama, karmaşıklığından dolayı aynı zamanda hiçbir insanın zihninde bütünüyle mevcut olamaz. Babil Talmudu’nu ezberleyenler hiçbir zaman onu bir bütün olarak bilemezler –onlar ancak bu kitabı parça parça hatırlayabilirler. Bu nedenle bu tür meseleler karşısında yapabileceğimiz en iyi şeyin leksikografinin yüzeysel, tarihsel yöntemlerinin ortaya koyduğu alışılmış genellemelerle yetinmek ve tam olarak ne hakkında konuştuğumuzu bilmeksizin din incelemesindeki tarihsel metodun rolünü tartışmaya geçmek olduğunu düşünüyorum.

Bu rol, tabii ki, çok büyüktür; hele de benim yaptığım gibi tarihsel araştırma sadece geçmişteki bir zamanda meydana gelen bir şeyi tespit etmeye yönelik her tür araştırmayı ihtiva edecek şekilde kabul edildiği zaman. Bu anlamda bilimsel araştırma bir deney tüpünde ne gibi bir olayın meydana geldiğini tespit etmeye çalışırken, adli veya hukukî araştırma, bir kavşakta neyin meydana geldiğini anlamaya çalışırken ve daha başka birçok özel araştırma türlerinin hepsi de “tarihsel” olmaktadır. Bilimsel yöntem, tarihsel yöntem vs. hakkında birçok yazının yazıldığını biliyorum. Fakat geçmiş bir olayda nelerin cereyan ettiğini tespit etmek bakımından bunların aynı seviyede olduğunu düşünüyorum. Bir takım mevcut delillerle, ölçümlerle, el yazması metinler ya da buna benzer şeylerle işe başlıyorsunuz ve bu mevcut delilin şu ya da bu tecrübeden öğrendiğiniz sebep-sonuç ilişkisi tarafından meydana getirildiğini varsayıyorsunuz ve buna göre de neticeleri, yani açıklanması gereken delili meydana getirmiş olan bir dizi sebebi tahayyül etmeye çalışıyorsunuz. Aynı delili meydana getirmiş olabilecek iki ya da daha fazla sebepler

dizisini tahayyül edebiliyorsanız, bunları ihtimaliyet temeli üzerinde (ki bu da geçmiş tecrübelerin başka karmaşık genellemeler dizisidir) değerlendiriyorsunuz ve buna göre kendi standardınız çerçevesinde ulaştığınız sonuç, yani “tarih”, meydana gelmiş olan şeyin en yüksek ihtimalli açıklaması olmuş oluyor. (Bu açıklama, ille doğru olan izah değildir. Hakikaten bu açıklamanın bazen yanlış olması gerekir; çünkü ihtimal verilmeyen şeyler bazen meydana gelmekte ve böyle olduğunda da en yüksek ihtimalli açıklamalarının yanlış olduğu neticeler doğurmaktadırlar. Fakat biz gerçekten gerçekleşmiş olan geçmiş olayı asla tekrar elde edemeyiz. Bundan dolayı da daha iyisini yapamadığımız için en yüksek ihtimalli açıklamayı tarihsel açıklama olarak kabul etmeliyiz. Böylece tanım gereği hakikat, tarihten daha yabancıdır.) Keşif arayışı ve bu en yüksek ihtimalli açıklamaların kabulü neredeyse her şey hakkında olduğu gibi, bizim din hakkındaki hemen hemen bütün düşüncemizi de şekillendirmektedir. Din incelemesindeki çok büyük öneminden ötürü özel öneme sahip olduklarını düşündüğüm iki konuyu ele almak istiyorum.

Birincisi, herkesin bildiği şu konudur: Tarihsel yöntem bize dünyadaki uygar halklar içerisinde doğan, gelişen ve yıkılan her dinin kendi tarihini üretme imkânı vermektedir. Bu çeşitli tarihler tabii ki din tarihi değildir. Zannediyorum ki böyle bir şey kelimenin tam anlamıyla muazzam, bilinmesi imkânsız bir şey, dünya üzerindeki bütün dinî faaliyetlerin tarih boyunca yıl yıl açıklanması olurdu. Allah’a şükür böyle bir işe girişen olmadı ve “din bilimi” -yani, dinleri türlere göre tasnif etme, bu farklı türlerin takip ettiği gelişme ve çöküş biçimlerini tarif etme, bu biçimleri meydana getiren nedenleri ve bunların değiştirebilmesi için kullanılabilecek yöntemleri tespit etme teşebbüsü- denilmesi gereken “din tarihi” tabiri genellikle yanlış kullanılmaktadır. Sosyal Bilimlerden çok şey beklemeye alışkın olanlar şüphesiz bunları bu bilimsel din biliminden de bekleyeceklerdir. Belki de bazıları *Dinler, Sebepleri ve Çareleri* başlıklı bir uygulamalı el kitabını bile tasavvur edeceklerdir. Fakat biz bu din biliminin gelişmesini beklerken buna doğru atılacak ilk adımın çeşitli dinlerin güvenilir tarihlerini ortaya koymak olduğunu kabul etmeliyiz. Ancak örneklerimizin özel tarihlerini bildiğimiz an gelişim biçimleri hakkında genelleme yapmaya başlayabiliriz. Büyük dinlerin özel tarihleri artık çok iyi biliniyor, dolayısıyla da bu alanda yapılacak pek fazla bir şey kalmadı şeklinde düşünülmesin diye toplumumuzda en iyi bilinen –İsrail dini ve onun iki önemli halefi olan Yahudilik ve Hristiyanlık- dinlerin tetkikinin gerçekleştirilmesi için uygun tarihsel yöntemlerin hâlâ kullanılması gerektiği birkaç noktaya işaret etmek istiyorum.

Tarihsel metodun birinci icabı delilinizin muhtevasını tespit etmektir. Deliliniz metinleri ihtiva ediyorsa o zaman dinin tarihsel incelenmesindeki ilk adımlardan biri metinsel eleştiri -tam olarak hangi el yazmalarına sahip olduğunuzun, hangi okumaların hangilerinin yerini aldığıнын, farklı okumaların birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarının ve bunların türedikleri en muhtemel orijinal şeklin ne olduğunun tespiti- yönünde olmalıdır. İsrail dininin tetkikinde bu çalışma, ortaçağa ait ortak İbranice metne duyulan büyük saygıdan dolayı engellenmiştir. Dolayısıyla Eski Ahit’in iyi bir eleştirel metnine sahip değiliz. Neredeyse kesin doğru binlerce

düzeltilme dipnotlarda gömülü kalırken öğrenciler daha aşağı bir nitelikte olan okumaları hıfz etmeye ve bunları savunmak için inanılması güç argümanlar üretmeye devam etmektedirler. Bir eleştirel metni oluşturmak için, tabii ki İbranice el yazmasını daha eski versiyonların okumalarını ve eski yazarların eserlerinde yer alan alıntıları karşılaştırmak elzemdir. Eski Ahit'in Yetmişler Tercümesi ile ilgili incelemeler yapan uzmanların mutabık oldukları husus, LXX'in tatmin edici baskısının bulunmayışı ve kadim Süryanice versiyonlarının daha henüz başlangıç aşamasında olduğudur. En önemli Grek ve Latin Babaların eserlerinin baskıları yetersizdir; Talmut ile Midraşim versiyonlarının metinsel eleştirisi daha da kötü durumdadır.

Bugünkü biçimleriyle metinlerin orijinal hallerinin ne ifade ettiğini tam olarak tespit ettikten sonraki aşama bunların arka planını araştırmaktır. Bunlar hangi gruba aittir? Bunların değeri nedir? Bu sorulara verilen cevaplar, bizim bir dinin tarihi hakkında oluşturduğumuz görüntü üzerinde çok büyük bir değişiklik doğurabilir. Mesela "İsrail dini", genellikle Eski Ahit'te muhafaza edilen çalışmaların eski İsraililerin çoğunun inanç ve uygulamalarını temsil ettiği yöndeki zımni varsayımına dayandırılarak yeniden inşa edilmektedir. Fakat bunların gerçekte Krallar döneminde kısa sürelerle iktidara gelen azınlık bir grubun inançlarını ve kanunlarını temsil ettiğine inanmak için önemli sebepler mevcuttur. Eğer durum gerçekten böyleyse kadim İsrail'de cari olan çeşitli dinî uygulamalar aslında Eski Ahit kitaplarının haber verdiği şeylere daha çok benzemektedir. Bauer'in *Rechtglaubigkeit und Ketzerie* isimli eseri ilk dönem Hristiyanlık hakkında, Goodenough'ın eseri ise, ilk dönem Yahudilik hakkında ortaya koyduğu benzer problemlere işaret etmiştir. Bütün bu örneklerden ortaya çıkan o ki, bugün çok güvenilir olarak değerlendirilen çalışmaların (pratik veya gerçek anlamda) kutsallaştırılmasına ve bu şekilde tasdik edilmeyen materyalin çoğunun kaybolmasına sevk eden olayların çok dikkatli bir biçimde incelenmesine ihtiyacımız vardır.

Metinlerimizin hangi taraf ve menfaatleri temsil ettiklerine karar verdikten sonra (çalışmaların eğilimine hak ettiği toleransı göstermek suretiyle) bunların yorumu ve güvenilirliği konusunu ele alarak işe devam edebiliriz. Yorum işine gelince, genel olarak sözlük ve gramer kitapları bakımından iyi donatılmışızdır; fakat Kutsal Kitap leksikografisi alanında, özellikle de eski Yakın Doğu'daki benzerlerinin alaca karanlığı altında Kutsal Kitap metinlerini yorumlama tekliflerinin eleştirel yönden değerlendirilmesi konusunda daha birçok şeyin yapılması gerekmektedir. Eski Ahit'in büyük bir bölümünün, M.Ö. birinci yılın ortalarında, çoğu zaman da tefsirler olarak ileri sürülen ve M.Ö. ikinci bin yılına ait metinlerden binlerce ya da daha fazla yıl sonra üretilen çalışmalardan ibaret olduğunu hiçbir zaman unutmamak gerekir. Dolayısıyla Kutsal Kitap metinlerinin çoğu, zaman bakımından en erken versiyonlara çok daha yakındır. Fenikelilerin ve Nebatilerin kültürlerin içerisinden çıktığı geleneklerle daha yakından alakalı olmakla birlikte Yetmişler Tercümesi, (özellikle Apocrypha ve Pseudepigrapha'daki) geleneksel tefsirlere çok daha yakındır.

Fakat birçok çalışmanın, özellikle de son yarım asırlık arkeolojik çalışmaların ortaya çıkardığı tarihsel yorum meseleleriyle kıyaslandığında bu leksikografi meseleleri anlamsız hâle gelmektedir. Bu arkeolojik çalışmaların büyük bir kısmı, ihtimalin delili oluşturduğu varsayımına dayanmaktaydı. Örneğin bir şehirde yıkım olduğuna dair bir delil bulunabildiğinde ve yaklaşık olarak Eski Ahit'in şehrin imha edilmesini belirttiği zamana tarihlendirme ihtimali olduğunda bu yıkımın o zamanla tarihlendirilmesini ispat ediyordu ve dolayısıyla da Eski Ahit anlatımının doğru olduğunu ve bu yıkımın (şanki başka birileri bunu yapmış olamazmış gibi) Eski Ahit'te zikredilen grubun işi olduğunu ispat etmiş oluyordu. Diğer bir yaygın hata nedeni, bir kaynağın, en eski unsur kadar eski olması gerektiği varsayımıdır. Öyle ki örneğin birkaç Ugaritçe terim içerisinde geçmesi, Mezmurun, Ugarit kökenli olduğunun delili olarak kabul edilebilmektedir. Bu eleştiri metodu, *Paradise Lost* isimli şiir kitabının Homer tarafından yazıldığını ispat edebilir. Açıkça efsanevî olduğu görülen muhafaza edilmiş malzemenin edebî niteliğinin ihmal edilmesi de aynı derecede saçmadır. Tanrıları yemekte eğlendiren veya onları tecavüzden kurtaran, meleklerle güreşen ya da ayı veya güneşi seyrinin yarısında durduran insanların hikâyeleri "büyük ölçüde tarihsel" olarak tanımlanmakta ve bazı bilim adamları gerçekten "Kutsal Kitap'ta mitoloji bulunmadığını" iddia etme küstahlığını –veya aptallığını- göstermektedirler. İbrahim'in Ur şehrinden geldiği hikâyesi nedeniyle Ur'un yıkılışını takip eden asırlara "patrikler çağı" şeklinde Hristiyanca bir isim verilmiştir. Birkaç dindar Latince bilgini VII. Truva'nın yıkılışını takip eden asırlara "Aenalar çağı" şeklinde Hristiyanca bir isim verselerdi, buna klasik çağ edebiyat bilgilerinin nasıl gelecekle hayal edilebilir. Dolayısıyla bu sahte tarihsel eleştirilerin birçoğu yeniden yapılmalıdır.

Bütün bunlardan görülen o ki, kendi kültürel geleneğimizin en iyi tanıdığı çeşitli dinlerin bile güvenilir tarihlerini elde edebilmek için daha yapılacak çok şey vardır. Bu münferit dinlerin kendisi için birer önkoşul oluşturduğu Din Bilimi henüz uzak bir gelecekte gözükmektedir. Fakat bu gerçekleştiği zaman –şayet gerçekleşirse- hem Din Bilimi hem de şimdiden gelişen çeşitli tarihler sağlam bir tarihsel metodun temel bir varsayımı tarafından şekillendirilecektir.

Klasik tabirle bu varsayım "ateizm"dir. "Klasik tabirle" diyorum çünkü "ateist" sıfatı klasik dönemde, örneğin tanrıların varlığını kabul eden; fakat bunların dünya işlerine özel müdahalede bulunmak üzere indiklerini inkâr eden Epikürcüleri tarif etmek için sıkça kullanılmıştır. Herhangi bir sağlam tarihsel yöntem için esas olan işte bu inkârdır. Tabiatüstü varlıkların var olup olmadığı metafizik bir meseledir. Şayet bunlar var olsalar ve dünya üzerinde sonuçları doğal hadiselerin normal seyrinin bir parçası olarak kabul edilen –diyelim ki bunlar örneğin sabit yıldızlar küresinin hareketini belirlemekte ya da her zamanki işleyişi de dahil bütün doğa değişmeyen tanrısal doğa veya iradenin alametidir- bazı düzenli etkide bulunsalar bile bunun tarihle alakası yoktur, zira normal doğal fenomenlerin sebeplerini araştırmak tarihin görevi değildir. Fakat tarihçi, bu normal fenomenlerin, özel tarihsel sonuçlara sahip anormal hadiseler ortaya koyması için keyfî ve önceden hazırlanmış tanrısal müdahalelerin yer almadığı bir dünyaya muhtaçtır. Bu, bir kişisel ter-

cih meselesi değil, meslekî bir zorunluluktur; zira başlangıçta söylediğim gibi tarihçinin görevi muhafaza edilmiş delilin en muhtemel açıklamasını tahmin etmektir. Şu halde tanrıların zihinleri idrak edilemez ve dolayısıyla da eylemleri tahmin edilemez. Bundan dolayı da bunların özel müdahalede bulunma imkânı yok edilmediği sürece en muhtemel sebepler tahmin edilemez –bir tanrının müdahale etmiş olabileceği yönde bilinmeyen bir ihtimal her zaman olurdu.

Bütün bu söylediklerimle ben tabii ki Profesör Thorkild Jacobsen’in Dinler Tarihi yazarken bizim sadece eski inançların gerçek olup olmadığını değil de, bunların nelerden ibaret olduğunu tespit etmekle görevli olduğumuz şeklindeki ifadesini yalanlamış oluyorum. Bu yanlıştır, çünkü bununla ilgili birçok eski inanç tarihte tanrısal müdahaleyi varsayıyordu ve bunlar tarihsel olgu meseleleridirler. Joshua’nın Gibeon’da Amoritleri mağlup etmesi bir gün süreliğine güneşi göğün ortasında durdurmasından dolayı uzun sürüp sürmediği, Temsilciler Meclisi üyesinin muhaliflerini yenilgiye uğratmasının oy makinelerine hile karıştırmasından dolayı, etkilenip etkilenmemiş olduğu kadar tarihsel bir meseledir. Her iki durumda da tarihçi delilleri toplamalı ve en muhtemel açıklamayı keşfetmeye çalışmalıdır.

Tarihçilerin bu uygulamalı ateizminin ne şekilde işlediği hususunda bir örnek verelim. Yeni bir Doktora öğrencisi, eski Yakın Doğu’daki uluslararası ilişkiler hakkında bir çalışma yapmaya başladı. Görev aşkıyla bulabildiği bütün ilişkili metin parçalarını topladı ve tarihçi zihnine sahip olmadığı için bunları zahirine bakarak değerlendirdi. Dolayısıyla aşağıdaki ön raporu hazırladı:

“Eski Yakın Doğu’daki uluslararası ilişkiler tamamen tanrıların ellerindeydi. Savaşın ne zaman ilan edileceğine ve barışın ne zaman yapılacağına tanrılar karar verirdi; bunlar hudutları tespit etti ve anlaşmalara izin verdi; kehanetler vasıtasıyla idarecileri yönlendirdiler ve idareciler de kendilerini sürekli olarak sadece tanrıların vekili olarak gösterdiler. İdarecinin bizzat tanrının kendisi olduğu Mısır bu durumdan müstesnadır. Bu sebeple bu tanrı Mısır’ın işlerini bizzat kendisi idare edebiliyor ve diğer tanrılar karşısında sadece birer insan olan diğer idarecilere göre daha bağımsız bir çizgide durabiliyordu.”

Bütün bu söylenenlerdeki ilk ve en aşikâr yanlış “Tanrılar kimdi?”, yani hangi insanların tanrıların sözcüsü olarak kabul edildiğini ya da resmî maksatlarla bunların muratlarını tespit edebilecek sorunun sorulmamasından kaynaklanmaktadır. Tabii ki tarihçi bu insanların tanrısal olarak gösterilen emirleri varsaymalı ve dolayısıyla da bu emirlere, bunları ortaya koyan insanların menfaat ve niyetlerinin işaretleri olarak bakmalıdır. Böylece o, istedikleri kehaneti açıkça ve derhal elde edebilen Asur idarecilerinin, kendi tanrısal iradelerinin “tanrılar”inkine yani büyük mabetlerin rahiplerininkine zıt düşen firavunlara göre “tanrılara” daha az tabiydiler. Şayet birçok kehanetin emir için hazırlanmamış olup ferdî veya grup şuurlarının ya da kâhinin “samimi kanaatinin” veya onun gibi bir şeyin ifadeleri olduğunu varsayarsak (muhtemelen de böyledir) ve bu tür kehanetlerin varsayılan sebebinin Amon veya İştâr veya Yahve olarak isimlendirecek bile, sebebin izahı, tabiata uygun psikolojik analiz ve açıklamaya imkân verir ve hatta bunu gerektirir. Bu sebep, tutarlı

doğal neden ve sonuçlar zincirinin bir halkasıdır; fakat bir tanrı böyle değildir. Bu durum, psikolojik fenomenlere tanrısal isimler vermeyi seven Alman romantizmi tarafından büyük ölçüde anlaşılmaz hâle getirilmiştir.

Durumu daha açık hâle getirmek için adlî bir örnekle konuyu sonuçlandır-mama izin verin. Yeni meydana gelen bir kazadan kısa bir süre sonra olay mahalli-ne gelen polis, yolun sağ tarafındaki hendekte iki arabayla karşılaşmıştır. Arabanın biri takla atmış ve sol tarafı ezilmiş, içindeki iki kişi ölmüştü. Ön tarafı ezilen ikin-ci araba ise diğerinin üzerine devrilmişti. Sürücünün kaburgaları kırılmış ve bilinci kaybolmuştu; fakat yaşıyor ve etrafa ağır bir viski kokusu yayıyordu. Bu sürücünün, sol taraftaki tali yoldan gelirken durmaksızın ana yola girip (ana yolda seyreden) ilk arabaya çarptığı apaçıktı. Sürücü kendine gelip de suçlamalarla karşılaşınca bu olayı şu şekilde izah etti: “Biraz içtiğim doğru, fakat sarhoş değildim, hiç de hızlı sürmüyordum, anayola yaklaşınca durmaya niyetlendim; fakat Şeytan her zaman için beni tuzağa düşürmeye hazırdır. Dolayısıyla bu yol kavşağına yaklaşınca o hemen arabamın arkasına geldi ve iterek diğer arabaya çarptırdı. Yapabileceğim hiçbir şey yoktu.

Bu izah tarzı reddedilemez. Bu tarz, kültürümüzün temel dinleri olan hem Hristiyanlık ve hem de Yahudiliğin geleneksel inançları ile tamamen uyuşmaktadır. Dolayısıyla bu tarzdan, kültürümüzün geleneksel standartlarınca imkânsız diye adlandırılabilir bir dizi olayın seyrini tarif etmesi beklenemez. Fakat kültürümü-zün geleneksel standartları bunun o anki, pratik standartları değildir. Pratik ama-çlardan dolayı biz şimdi tarih ve bilimin ortaklaşa paylaştıkları varsayımlarla çalışı-yoruz. Bunlardan bir tanesi de daha önce savunduğum doğaüstü müdahalenin fizikî olayların normal seyrini değiştirmedeği hususudur. Bu varsayımın yaygın olduğu hususunda şüpheye düşen birinden, yukarıdaki sürücünün hukukî sorumluluğunu üzerine alması istenebilir. Onun bu sürücüyü delilik doğrultusunda savunması tav-siye edileceğini düşünüyorum. Hiçbir mahkeme heyeti bu hikâyeyi yutmaz. Zira mahkeme heyetinin görevi esasen tarihsel eleştiri türündendir –yani sunulan delilin sanığın itham edildiği gibi suçlu olduğunun delili olacak kadar güçlü bir ihtimali oluşturup oluşturmadığını tespit etmek. Mahkeme heyetinin doğaüstü müdahale anlatımlarını tarihsel hadisenin izahatları olarak kabul etmeyi her zaman için red-detmesi, dinler tarihçilerinin de uyması gereken bir sağduyululuk örneğidir.

Sanıyorum bu sonuç, çok az dile getirilen bir gerçek gibi gözükmetedir. Bundan dolayı ben şimdi bunu ifade etmenin ihtiyacını göstereceğim. Delilimi şu an ABD’de hocalık yapan en ünlü ve en yetenekli genel dinler tarihçisi Profesör Mircea Eliade’nin en saygın çalışması olan *Şamanizm* isimli kitabının yeni çıkan İngilizce çevirisine (Bollingen Series, LXXVI, New York, 1965) dayandıracağım.³

³ Kendisi Romen asıllı olmasına rağmen Eliade bu kitabı Fransız dilinde kaleme almıştır: *Le chamanisme et les techniques archaïques de l’extase* (Payot, Paris 1951). Bu eser, *Şamanizm. İlke Esriime Teknikleri* (İmge Kitabevi, Ankara 1999) başlığı ile İsmet Birkan tarafından dilimize çevrilmiştir (Çev.).

Şamanik giriş törenini tartışırken Eliade, adayın daha önce bilmediği geleneksel öğretilerle teknikler arasında bilinçli iletişimin bulunduğu erkek şaman, giriş törenleri ile adayın şuuraltından bilinmeyen herhangi bir malzemenin ortaya çıkması gereken hastalık ve sanrı yoluyla yapılan giriş töreni arasında bir ayırım gözetmektedir. Böylece o, şöyle yazmaktadır (s. 253): “(Chuckchee) şamanların birçoğu... ustalarının olmadığını iddia etmişlerdir, fakat bu durum, bunların insanüstü öğreticilerinin olmadığı anlamına gelmez. Bizzat ‘şamanik hayvanlarla’ karşılaşmak bir adayın almış olabileceği eğitim türüne işaret etmektedir.” Doğaüstü eğitim hakkındaki hikâyelerle insan eğitimi hakkındaki tarihsel anlatılar arasında ayırım yapmama hatası, Eliade’ın çalışmasında son derece önemli olan iki tür şaman –biri hiyerarşik ve genelde soydan geçme, diğeri karizmatik- arasındaki farkı ve aynı zamanda örneğin hangi yollarla karizmatik şamanın güçlerini (ya da en azından gücünü) çocuklarına nakletmeye çalıştığı ya da şamanik bir hiyerarşinin yabancı birine harikulade güçleri nasıl uyarladığı meselesi gibi neredeyse aynı önemi haiz olan bu iki tür arasındaki karşılıklı ilişki meselesini de anlaşılmaz hâle getirmiştir. Bunlar, tarihsel analizin ciddi kusurlarıdır. Aynı derecede ciddi olan husus, Eliade’ın eski zaman şamanlarının maharetleri hakkındaki hikâyeleri kabul etmesidir. Örneğin *Şamanizm*, 254, 290’daki şu ifadeler: “Eskimo, angakutların bugün olduklarından çok daha güçlü oldukları bir zamanı hatırlamaktadır. Onlardan biri Rasmussen’e ‘ben de bir şamanım, fakat dedem Tiqatsaq ile kıyaslandığımda ben bir hiçim. O, deniz hayvanlarının anasına kadar inebilen, aya kadar uçulabilen bir zamanda yaşadı’ demiştir” vs. –yani yaşlı adam *eithet*’in daha akıl almaz sanrıları vardı, *ya da* daha az çekingen bir yalancıydı, *ya da* daha muhtemel olanı, bu maharetlerle ilgili hikâyelerin zamanla gelişmiş olmasıdır. Bu ihtimallerin hangi bileşiminin doğru izah olduğunu bilmek tarihsel bir ilgi meselesi olur. Gerçekten de sanrılar, ilkel grupların medeniyetle temas kurmasından sonra daha az maceralı hâle geldilerse ya da yüksek kültürlerin etkisi ilkel dinî personelin icatlarında bilinçli bir dikkat uyandırmışsa bu değişiklikler hakkında daha fazla bilgiye sahip olmalıyız. Fakat Eliade, bu hikâyeleri olduğu gibi yutmaktadır (*Şamanizm*, 299, 500, vs.). Daha da kötüsü Eliade, bunları tarihsel bir sürecin delilleri hâline getirmekte, yani eskiden olduğu gibi artık havada uçmalarını imkânsızlaştıran şey şamanik güçlerdeki gerçek bir düşüşmüş! (*Aynı yer*) gibi göstermektedir. Eğer Eliade, şamanları maruz kaldıkları sanrıların muhtevasında gerçek bir değişimi kastediyorsa bırakalım o böyle söylesin ve meselenin araştırılmasını bekleyelim –şayet araştırma için uygun deliller varsa. Ancak bu hususta hem Homer hem de Eski Ahit’in, genel olarak insanların güçlerinin eski günlere nazaran çokça azaldığı bir dünya resmetmektedirler. Belki Eliade da bunların resmettiklerini kabul edecektir; fakat M.Ö. 5. asırda yaşayan *Kurbağlarla Fare’nin Savaşı* isimli eserin yazarı da ta o zamanlar kahraman kurbağaya “bu bozulmuş günlerin kurbağalarından dokuz tanesinin” yerinden oynatamayacağı çamurdan bir top kaldırtarak bu tür hikâyelerin gülünç bir taklidini yapabiliyordu.

Aslında Eliade'ın şamanizmle ilgili çalışmasının en göze çarpıcı tarafı, sahteciliğe dikkat etmemenin önemini tamamen ve kasıtlı olarak göz ardı etmesinden ileri gelmektedir. Bu, çağdaş Antropoloji ve Etnoloji çalışmalarının birçoğunun da özelliğidir. Bu, ilkel inançlar ve pratiklere -ister dogmatik ister rasyonalist olsun-sempatik olmayan ve daha önceki birçok gözlemcinin çalışmasını hükümsüz kılan yaklaşıma karşı bir tepkidir. Tabii ki iyi bir gözlem için sempati ile incelemek gerekmektedir. Fakat doğru bir yargı için de yeniden objektifliğe dönmek gerekmektedir. Bu bakımdan din incelemesi şiir incelemesine benzemektedir. Coleridge'in "şiişsel imanı oluşturan inançsızlığı askıya alma isteğı" dediğı şeyle materyale yaklaşılmalı ya da materyalin sahip olduğı tahrik kuvveti hiçbir zaman hissedilmeyecek ve dolayısıyla da hiçbir zaman inananların ne hakkında konuştukları anlaşıl-mayacaktır. Fakat ne dinler ne şiirler ortamlarından kopuk bir şekilde (*in vacuo*) mevcutturlar. Dolayısıyla, seremoni ya da kompozisyonun ne sağlaması gerektiğini tecrübe ettikten sonra eleştirmen gibi tarihçi de hayaller dünyasından olgular dünyasına dönebilmeli ve şiirsel veya dinî yapının tarihsel dünyadaki ortamı ili ilişkisini tespit edebilmelidir.